

Multiperspektiivsus ja -kultuurilisus

E e r o M e d i j a i n e n

TÜ professor

Kui üht ja sedasama sündmust kirjeldatakse kahe inimese mälestuste kaudu, kas siis ongi tegemist kahe erineva perspektiiviga?

Multi- (mitme-, palju-, eri-) perspektiivsusel ajaloo käsitamisel saadakse aru erinevalt ja küsitavusi on palju. Nii ei ole suudetud rahuldavalt panna paika, kas "multi-" näol on tegemist lõputu või siiski loendatava hulga perspektiividega. Teiselt poolt pole keegi üheselt kindel, mida "perspektiiv" ajaloos üldse tähendab. Ka ei osata öelda, kui palju peab üks vaatenurk teisest erinevama, et seda võiks juba *erinevaks perspektiiviks* pidada. Kui üht ja sedasama sündmust kirjeldatakse kahe inimese mälestuste kaudu, kas siis ongi juba tegemist kahe erineva perspektiiviga? Kuidas suhtuda sel juhul kollektiivsetesse arvamustesse ja otsustesse? Ja mida hakata peale mudelite, skeemide ja teooriatega? Asja muudab veelgi keerulisemaks, et nii üksikisikute kui ka inimgruppide vaatenurgad muutuvad aja jooksul.

Multikultuurilisusega pole samuti kõik nii selge, kui esmapilgul näib. Kuivõrd see kattub multiperspektiivsusel? Kas tegemist on sünonüümidega, mille puhul üht sõna kasutatakse põhiliselt ajaloo ja teist kultuuri valdkonnas? *Multi-kultuuriline* näib ajaloomõistmisele lisavat peamiselt rahvuste, keelte ning religiooniga seotud probleeme, aga ma-

hub vist ise ikkagi multiperspektiivsusel mõiste alla.

Kultuuriperspektiiv

Kust on multikultuurilisuse mõiste kasutusele tulnud? Ühe versiooni järgi oli põhjuseks Euroopa riikide koloniaalimpeeriumite lagunemine 1960. aastatel, mille järel hakkas Euroopasse endistele emamaadele ilmuma immigrante. See hirmutas heaoluühiskonna inimesi, sest migrandid tõid endaga kaasa probleeme. Näiteks ei suutnud immigrandid ega nende lapsed koolis mõista Euroopa vaatenurgast õpetatavat ajalugu. Probleem võis olla ka õpetajates, kes ei osanud igapäevaelu jõudnud pingeid koolis selgitada. Ebakindlust ja muret süvendasid ka etnilised konfliktid endises NSV Liidus ja Jugoslaavias, mis olid vanale Euroopale juba väga lähedal või pigem seal sees (1). Et analoogilisi konflikte Lääne-Euroopas ära hoida, hakati välja pakkuma multikultuurilisuse kontseptsiooni, 1990. aastast alates ka Eestis.

Teist versiooni (vandenõuteooriat) olen kohanud ainult Eestis. Selle järgi on hakatud Eestis multikultuurilisusest rääkima USA survele. Nii on Toomas Ala-

tal arvanud, et USA-Balti harta koostamisel sundis Washington baltlasi koostööle Moskvaga ja taotles siinse venekeelse elanikkonna integreerimist. Asjasse mittepühendatuilegi olevat selge, miks Eestis hakati mitmekultuurilisest ühiskonnast rääkima just 1997. aastal, kinnitab Toomas Alatalu (1).

Tegelikult lähtuvad mõlemad versioonid ühest ja samast perspektiivist – ajalugu on igal juhul allutatud poliitilistele ja julgeolekuga (demokraatia ja rahu püsimisega vms) seotud vajadustele. Mõlemad versioonid lähtuvad veendumusest, et teistsuguseid inimesi ja kultuure välistava narratiivi aeg on läbi, sest multikultuurilisus on turvalisem. Nii on see tõusnud omaette kõrgeimaks väärtuseks, mida õpetatakse ka koolis. Multikultuurilisuse ideed saab levitada otsest poliitilist survet avaldades, nagu on teinud Alatalu väitel USA, või kaudselt – näiteks integratsiooni rõhutavate projektide kaudu, mida rahastavad Euroopa (ja nüüd ka Eesti) institutsioonid. 17.–19. sajandil usuti, et üldise rahu parim tagatis on jõutasakaal, ja seda püüti säilitada iga hinna eest, ka jõudu ja survet kasutades, nüüd usutakse multikultuurilisusse ja integratsiooni.

Pronksmonument Tallinnas Tõnismäel on üks ilmekamaid näiteid, kuid võrd erinevatest vatenurkadest on võimalik ajaloosündmusi tõlgendada.

Teise maailmasõja lõpu 60. aastapäeva ajal rõhutatakse, et sõjaga seotud ning sõjale järgnenud protsesse nähakse väga erinevates perspektiivides: Soome sõdis omaette sõda, Balti riikide jaoks oli sõda ja eriti sõja lõpp hoopis teistsugune kui Lääne-Euroopa jaoks. Sootuks erilisel kohal on selles sõjas juutide saatus ning ajalugu. Esile saab tuua ka sudeedisakslaste, austerlaste, ungarlaste, bessaraablaste, tšehhide, enne sõda emigratsioonis (sh Eestis) elanud venelaste, vlassovlaste jt erinevad saatused.

Kaugemalt vaadates on siiski näha, et need paljud perspektiivid on milleski ka väga sarnased. Kõik nad lähtuvad oma rahvusest, riigist või muust oma huvigrupist. Niimoodi vaadates polegi tegemist väga multiperspektiivse ajaloo, sest kõigil on kesksel kohal sõjad ja nende valmistumine – Esimene ja Teine maailmasõda, kodusõjad, külm sõda jt.

Ajaperspektiiv

Ka ajale saab vaadata mitmest vaatenurgast. Eesti 20. sajandi õpikutes periodiseeritakse ajalugu astronoomilise aja alusel. Nii on olemas õpik pealkirjaga "Lähiajalugu", kus on vaatluse all sündmused 1900. ja 2000. aasta vahel (vist kaasa arvatud).

Samal ajal peaks ühiskonna ajalugu olema ka midagi muud kui ainult astronoomiline sajand. Siin tõstatub ajaloolaste üks lemmikteemasid – kuidas ajalugu periodiseerida. Selle töö vajalikkuses tavaliselt ei kahelda, sest ajalugu mõistetakse enamasti protsessina, mida liigendatakse väiksemateks alajaotusteks.

Kõige lihtsam on väga pikka aega tähistavate perioodidega inimkonna ajaloos. Nii ei kahelda jää-, kivi-, pronksi-, kesk-, uusaja olemasolus. Kuid "aeg" on siiski üsna ähmaste piiridega mõiste,

sest me räägime ka "Eesti ajast" või "Stalini ajast". Samal määral hajuvad sõnad "ajastu", "aja(arengu)järg", "periood", "epohh", "ajavahemik", "etapp" ning isegi "faas", "tsükkel", "trend", "laineline". Mõnikord kasutatakse neid samaväärsete sünonüümidenä, teisel aga ainult paaris mingite teiste sõnadega. Nii võib maailmasõdadevaheline aeg olla kord periood, aga samuti ajavahemik, ajajärg või etapp jne. Mõnikord lisatakse aega tähistav tähendus varjatult hoopis sõnale "maailm" – antiikmaailm, sõjajärgne maailm, mitmepooluseline maailm, tänapäeva maailm.

Ajalugu saab periodiseerida ka majanduse (selle sees omakorda investeeringute, tootmise, ekspordi, kriiside jms), kultuuri (sõna kitsamas tähenduses) ning tema eriharude, teaduse (sealhulgas tehnika, leiutuste, uuenduste jms), kindlasti ka kirjanduse, filosoofia jne arengujärgkudena. Samuti võiks periodiseerida avaliku arvamuse ja muude väärtuste ning töekspidamiste muutumist. Mõnikord kinnitatakse, et kõige olulisem on siiski inimkonna poliitiline ajalugu ning olemuslikke perioode tuleks otsida just sellest valdkonnast.

Jõuperspektiiv

Tänaseni puudub üksmeel ka selles, kus peituvad kõige olulisemad liikumapanevad ehk ajaloo kulgu kõige enam mõjutavad tegurid. Nendele teguritele on vaadatud põhiliselt kolmest perspektiivist ehk tasandilt: inimene, riik ja süsteem.

Inimene. Ajaloo liikumapaneva jõuna võime vaadata inimest. Kuid kohe tekib küsimus, mis perspektiivist tuleks sel juhul inimesele vaadata. Lähemal vaatlusel selgub, et inimesele saab läheneva väga erinevatest vaatenurkadest.

Suurmehed. On teoreetikuid, kes rõhutavad inimese ratsionaalsust. Sellest perspektiivist on kasvanud välja idee, et ajalugu on kujundanud targad suurmehed – kuningad, usujuhid, revolutsioonärid, teadlased jt.

Rahvas. Tegelikult ei käitu inimesed alati ja kõikjal ratsionaalselt. Gustave le Bon on väitnud, et mõtlemisvõimet on hulkadel vähe, kuid nad on alati tegevusvalmis. Hulkade "mõtlematus" käitumises on siiski seaduspärasusi, mis ei sõltu ajast, kohast, usust, haridusest ega rahvusest – massipsühhoos, käitu-

mine vangina, väljapääsmatus või elu-ohhtlikus olukorras jne. Kas selline "mõtlematu" tegutsemine on ajaloo liikumapanev jõud?

Meie ja *nende* vastandumist on samuti pakutud liikumapanevaks jõuks. Suurem osa inimestest vajab ühtsustunnet ehk kuulumist mingisse gruppi, rühma, rahvusse, riiki jne. Inimene vajab identiteeti. Grupi identiteet on aga kõige tugevam siis, kui tal on vaenlane. Karl Marxi hüpotees oli, et ajaloo liikumapanev jõud on klassivõitlus, klasside vastandumine – töötav rahvas oli talle *meie* ja eksploatatorid olid *nemad*.

Instinktid. Ühtlasi on kõik inimesed paratamatult bioloogilised olendid, teisiti öeldes kuuluvad nad loomariiki, kust võib pärineda inimeste soov domineerida või teisi allutada. Sellest perspektiivist vaadatuna paneb ühiskonna liikuma võimutahe.

Roll. Ühe mõtteviisi järgi paneb ajaloo liikuma ühiskonna struktuur. Iga inimene täidab rolli, mille ühiskond talle annab. Iga rolliga käivad aga kaasas ootused, reeglid, rollimängud. Ütlus "annab jumal ameti, annab ka mõistuse" pole pelgalt irooniline arvamus oma kohale sobimast inimesest, sest peaminister, president, välisminister, väejuht ja teised riigiametnikud peavad käituma nii, nagu neilt oodatakse – nad peavad oma rolli "sisse elama", oma rolli "ära õppima".

Organisatsioon. Inimene kuulub alati mingisse gruppi või rühma. See võib olla paratamatu kuulumine, mis tuleneb näiteks jõukusest, vanusest, soost, rahvusest. See kuulumine võib olla ka vabatahtlik või teiste suunatud valik, nagu kuulumine mingisse organisatsiooni, parteisse, huvigruppi, töökollektiivi jne. Selget vahet gruppide või rühmade vahele pole alati võimalik tõmmata. Inimloomuse juurde kuulub grupimõtlemine, seda kas sisuliselt või vähemalt näiliselt – vormiliselt. Kollektiivsele otsusele toetumist peavad oluliseks isegi diktaatorid või mõne teise mittedemokraatliku valitsemisviisi esindajad.

Riik. Ajalugu võime vaadata ka riikide (ühiskondade) ajaloona. Siingi saab lähendada väga erinevatest perspektiividest. Võime vaadata riiki geograafilise nähtusena, mis asub kindlal territooriumil ja millel on mõõdetavad piirid. Sellisena saab riiki kujutada näiteks poliitilisel maailmakaardil. Samas võib riik tähenda

dada poliitilist institutsiooni, mis täidab mingeid ülesandeid – funktsioone. Siis koosneb ta asutustest ja neis töötavatest ametnikest. Ühtlasi võib riik tähendada sotsiaalset kooslust, inimeste ühtekuulumist ehk seda viisi, kuidas inimesed on ennast identifitseerinud. Nii-sugusena on ta lähedane mõistega *ühiskond*. Seega võiks riiki defineerida kui inimeste mõtlemises kasutatavat mõistet ehk konstruktsiooni, millel on erinevad tähendusvarjundid.

Süsteem. Kolmandaks võime vaadata ajalugu rahvusvaheliste organisatsioonide perspektiivist, keskendudes ÜRO, NATO jt organisatsioonide rollile ajaloos. Paljud rahvusvahelised organisatsioonid on rajanud riigid, kes kannavad ka taoliste ühenduste tegevusega seotud kulusid. Neid võiks nimetada valitsuste- (või ka riikide-) vahelisteks organisatsioonideks. Veel kiiremini on aga kasvanud mitteriiklike organisatsioonide ja muude institutsioonide arv, mille loomist pole riigid otseselt toetanud või vähemalt ei tunnista seda avalikult ega kontrolli otseselt selliste organisatsioonide igapäevast tegevust. Mitteriiklikud ühendused jagunevad eri eluvaldkondade vahel. Siia kuuluvad näiteks peamiselt majandusliku suunitlusega suurettevõtted ja korporatsioonid. Mitmed neist on hoopis tuntumad kui suurem osa riike. Mitteriiklike organisatsioonide hulka kuuluvad veel näiteks keskkonna (Greenpeace), inimõiguste (Amnesty International) või naiste ja laste õiguste kaitsega tegelevad, samuti haridust, kultuuri ning heategevust arendavad organisatsioonid. Kokkuvõttes – ajalugu mõjutavad üha enam sellised tegurid, mis pole seotud riikidega. Sageli kõlavad arvamused, et riikide osa maailma ajaloos on juba kadumas või vähenemas.

Sõna *maailm* tähendab mõnikord teatud tervikut, mingit *süsteemi*, mis koosneb osadest. Maailma ajalugu õpitakse koolis osade ehk peatükkide kaupa. Samas pole need peatükid suvaliselt koondatud faktide ja sündmuste kogud, vaid moodustavad (või peaksid moodustama) terviku. Kusjuures mitte ainult kindla aja ja ruumiga seotud, vaid mingi sisemise terviku. Nii vähemalt usutakse ajalugu õppides ja õpetades.

Maailma terviklikkust, ühtsust ja vastastikkuseid seoseid on sageli otsitud

ning ka leitud. Võimalik, et üha tihenevad ja mitmekesisuvad kontaktid ning nende kontaktide tõttu kujunevad seosed ja sidemed ongi inimühiskonna ehk maailma ajaloo arengu põhisisu. Kontaktid võivad sõlmuda nii inimeste kui riikide, aga muudegi institutsioonide tasandil. Need võivad olla positiivsed (inimesele meeldivad) või negatiivsed (ebameeldivad), aga kõik nad jätavad mingi jälje, neil on oma mõju ja tagajärg maailma kui terviku arengus.

Sageli samastatakse mõiste *süsteem* sõnaga *kord*. Nii räägitakse *maailmakorrast* kui teatud süsteemist. Maailmakord võib koosneda teatud riike ühendavatest piirkondadest ehk regioonidest, aga ei välistata teistsuguseidki mõjutegureid. Sel juhul mõeldakse riigist, piirkonnast või mõnest organisatsioonist kui teatud jõu kandjast.

Maailma ajaloo kui terviku või süsteemi arengu all on sageli peetud silmas just seda, kuidas jõud (üsna mitmetähenduslik sõna) on ajas ja ruumis muutunud ning seejuures teiste jõududega kokku puutunud. Mõnikord on niisuguste kokkupuutumiste tagajärjeks olnud jõudude omavaheline võrdlemine. Jõumõõtmise tagajärg on kokkupuutuvate jõudude muutumine, selle tagajärg omakorda võib olla rahulik areng või ka kokkupõrge, vahel koguni konflikt ja sõda. Sel juhul räägitakse *võitlusest võimu pärast*. Võim ja jõud on aga mõisted, mida kasutatakse ka sünonüümidena. Võimu või jõudu on võimalik juurde saada või kaotada. Nii mõeldakse inimestevahelistes suhetes, aga ka riigi või mõne muu institutsiooni tasandil tegutsedes. Seega polegi väga tõsist vajadust ajalugu erinevalt mõista ja seletada. See ei kaota muidugi veel mitmeperspektiivset ajalugu, kui ta on olemas.

Kirjandus

1. Alatalu, T. NATO ukse avamine Eestile à la Asmus. Audentese Ülikooli toimetised, 2004, nr 5. 85.
2. Stradling, R. Multiperspectivity in history teaching: A guide for teachers. Task Force Education and Youth. Council of Europe.